

ASSZONYSORSOK JAKOV IGNJATOVIĆ REGÉNYEIBEN

PUSZTAI ILONA

Jakov Ignjatović (1824–1889) a XIX. századi szerb irodalom jelentős alakja volt, aki megteremtette a szerb nyelvű társadalmi – vagy ahogy ő nevezte: a szociális regényt. Műveinek társadalmi közege is egyedülálló a szerb irodalomban. Eltérően a XIX. század második felének falusi témájú realizmusától, Ignjatović a magyarországi kisvárosi szerb polgárság írója maradt. Ő volt az egyik utolsó alakja – mondhatni összegzője – annak a szerb irodalmi vonulatnak, amely a szerb irodalomtörténet magyarországi szakaszához kötődött.

Az 1690-es nagy betelepülést követően nemcsak a szerb politikai és egyházi élet központja költözött át Magyarországra, de a kibontakozó szerb irodalmi élet is szorosan összefonódott a Habsburg Birodalom, ezen belül is a magyarság kultúrájával. Jakov Ignjatović családja is Arsen Čarnojević pátriárka vezetésével érkezett Magyarországra, pontosabban Szentendrére. Így érthető, hogy Ignjatović azon magyarországi szerb polgárság hű krónikása lett, amelyből maga is származott, amelyet így a legjobban ismert és szeretett. E művek megírásakor – mint a *Pogled na književstvo* című tanulmányában (Kitekintés a szerb irodalomra) kifejti – kettős cél vezette: megörökíteni a korabeli magyarországi szerb polgárság életét, ezáltal segíteni a szerb olvasóközönség nevelődését, ízlésfejlődését, valamint új rétegeket nyerni meg a szerb irodalomnak. Élete utolsó harminc évében írt regényei (*Milan Narandžić* [1860–63], *Čudan svet* [1869], *Trpen spasen* [1874–75], *Respektus Vásza* [1875], *Örök vőlegény* [1878], *Stari i novi majstori* [1883], *Patnica* [1888]) abban az időben jelentek meg, mikor már e szerb polgárság hanyatlásnak, pusztulásnak indult. A Magyarországon kibontakozó kapitalista társadalmat a szerb polgárság széles rétegeihez hasonlóan Ignjatović is idegenül szemlélte. A régi, hagyományos polgári erények és értékek züllését, megsemmisülését látva regényei-

ben nosztalgikusan idézi vissza a szerb polgárság aranykorát, miközben megpróbál magyarázatot találni a válság okaira. Bár a bomlásnak szükségszerűen társadalmi okai voltak, Ignjatović – akár a kor magyar írói – mély morális indíttatással szemlélte a társadalmi átrétegződést, erkölcsi értékek összeütközéseként láttatva a társadalmi folyamatokat.

A polgárosodás formálódásával a nők helyzete is átalakult. Az addigi patriarchális családmodell felbomlásával az asszonyok élete is megváltozott. Szükségszerűen előtérbe került a nőnevelés, az egzisztenciális függetlenség és a női önállóság kérdése. Ignjatović regényeiben – különösen az utolsóban, melynek főhősét élettársáról mintázta – nagy szerephez jutottak a nőalakok. Ezért tartottam érdemesnek megvizsgálni, miként jelennek meg Ignjatović regényeiben az alább említett kérdések. Természetesen a regényekből kiolvasható írói szemlélet nem minden ellentmondástól mentes. De egyben jelzik, hogy ezek az ellentétek egy átalakulóban lévő gazdasági és társadalmi modell válságából fakadnak. A női szerepek sokszínűsége így a polgárosuló társadalom jellegzetes tüneteire világítanak rá. A nőnevelés az utolsó, a *Patnica* című regényben lesz meghatározó szerepű. A regény hősnője, Jelica V.-ben madame Serafina, majd M.-ben madame Bonaventura Lehrjében tanul, azaz olyan osztrák mintára tehetős polgárasszonyok otthonában kialakított, általuk vezetett lányiskolában, ahol az erkölcsi, vallási nevelés mellett a környék lányai főként háztartási ismereteket tanultak.

Az iskolai keretben folyó nőoktatás kérdése a XIX. század 10-es éveitől lett egyre égetőbb probléma a gyorsan polgárosuló szerbség körében. 1812-ben, a szentendrei Tanítóképző megalapításakor Joakim Vujić a professzori állásának pályázatához csatolt, a *Mindkét nem nevelésének szükségességéről* című munkájában ezt írta: „Vajon ki illeti figyelemmel a lánygyermeket. Egyenes mintával, jó neveléssel és oktatással szerezhette magának jobb anya nevet, értelmesebben nevelhetné a gyermekét, az új nemzedéket, hübb felesége lehetne a férjének, jobban igazgathatná a háztartást.” Uroš Nestorović a három görögkeleti vallás tanügyi inspektora szinte ezzel egy időben, 1811-ben 8 pontos tervzetben foglalkozik a nőneveléssel Vujićhoz hasonló elveket megfogalmazva, de mindjárt tovább is lépve. Egyrészt a szervezett nőnevelés ügyét kiterjeszti a város mellett a falura is. Másrészt a nő feladatát a jó feleség, jó anya, jó háziasszony körén túl szélesebben értelmezi, és a nevelésben az ön- és családfenntartásra való felkészítés szükségességét hangsúlyozza a szegény lányok kézműves és háziipari munkára oktatásával.

Ignjatovićnál a nőnevelés már ebben a sokoldalúságban jelenik meg. Jelica madame Serafina iskolájában a gondos háziasszony és feleség szerepére készül. Madame Serafina, ismerve a gyám, a falusi nótárius helyzetét és lehetőségeit,

Jelicát az egyszerű falusi életre neveli saját élettapasztalatából kiindulva. Ezt tükrözi a gyámapával folytatott beszélgetés is:

„– Őszintén mondom, hogy általában a szülői hiúság a hibás, és gyakran a legjobb szülői szándék teszi a lányt szerencsétlenné . . . Ha ők lányukat szerényebben nevelnék, nem kellene a lánynak akkora hozomány, s a felét sem kellene ráköltetni, szerencsés lenne a lány is, a férje is, a fivéreknek és nővéreknek is több maradna, és nem szenvednének sérelmet.

– De vannak, akik a magasabb nevelés mellett szerencsésekké válnak – vetette ellen Sándor.

– Kevés az ilyen, ez tudvalévő, de azokat, akik ettől szerencsétlenek, elfelejti a világ.”

Utóbb Jelica madame Bonaventura iskolájában már a közép- és felsőpolgárság világában hasznos tapasztalatokat, műveltségelemeket szerzi meg. S bár mindkettőre szüksége lesz élete folyamán, mégis madame Serafina praktikus életszemlélete nyújt számára nagyobb hasznot, mikor férje családjától kitaszítva, rokonait veszítve önmagát kell eltartania. A kétkezi munka, a szerény igények, az életben való mértékletesség és beosztás az, ami átsegíti a legnehezebb időszakokon, megóvjá a zülléstől, ahogy madame Serafina békítgeti a sorsával elégedetlen Jelicát:

„– Vajon miért tudsz ilyen jól dolgozni, azért, mert tanultál több munkát, mint cicomázkodást. Ha nem tudnál dolgozni, mi lenne veled: világ csavargója lennél, mint sokan mások, akiknek a nevelésük csak luxus, semmi más, a munkától menekülnek. Akiről tudni, hogy szerencsés, az kevés, sokkal több, akinek a tévelyedésben nyoma vész, megérdemelten elveszik . . . Vannak, akik nehéz selyemben kezdik és rongyokban fejezik be, szeméten végzik . . . a fiatalság, szépség mulandó, a tisztas munka örök.”

Madame Serafina nézetei jól tükrözik Ignjatović véleményét a nőnevelés kérdéséről, ahogy ezt a *Memoari* címmel megjelent önéletrészlete is igazolja:

„A mostani időkbén, a kultúra haladása idején az általános iskolában a fiúk és lányok különböző tárgyakat tanulnak, úgyszintén a felső iskolában. Így tanulnak gimnasztikát is. De minek a lánygyermeknek művészi torna, ha különben egészséges? Az iskola nem ortopéd intézet. Aki beteg és testének szükséges a gimnasztika, az használja a gyógytornát. Mire, hogy már 15–16 évesen férjhez menő lányok az iskolában buk fencezzenek, mint a bohócok, hogy tanuljanak olyan testtartást és testmozgást, amit szégyellnek, és még inkább, ha a lányok tornatanára nem nő, hanem férfi? A lánygyermek egészsége nem függ attól, hogy már felnőve az iskolában tanul tornát. Találhatnak elegendő tornát otthon, ami a családnak is hasznos lehet. Mondják, van olyan

pedagógiai intézet, ahol ifjak és felnőtt lányok együtt járnak iskolába és együtt tanulnak, egy teremben. Túl korai emancipáció.

S tanulnak a lányok az iskolában kémiát is, hogy mint gazdaasszonyok tudják, mi a mérég. Nem hallottam, se nem olvastam, hogy a szerb nők férjüket véletlenül megmérgezték volna, de míg nem tudták, mi a mérég, az jobb volt, nem jutott eszükbe, hogy másokat és magukat megmérgezzék.”

Ignjatović – mint a *Patnica* és a *Memoari* című műveiből vett idézetekből is látszik – bár nem ellenezte, de konzervatív módon elítélte a modern nőnevelést, amelyben a régi jó erkölcsök romlásának egyik okát látta.

A nőalakok megítélése a regényekben társadalmi helyzetük szerint igen eltérő. Az egyedüli pozitívan ábrázolt társadalmi csoport az arisztokrata nőszereplők. Míg a főnemesi férfiak többségükben mint kéjszívű figurák jelennek meg: ifjúként léha felelőtlen aranyifjak, idősebben viszont komoly külsővel álcázva belső romlottságukat, addig asszonyaik mind sorsukat alázatosan tűrő, eszményített alakok.

A lengyel gróf felesége Ida (*Milan Narandžić*) megadóan viseli férje lelki és fizikai terrorját, sőt azt is, hogy ő bigámiában élve megcsalja. A nemes szívű, művelt, finom lelkű grófkisasszony kedvenc olvasmánya madame Sevigné levelei, az irodalom és a művészet szeretete hozza össze Branko Orlićtyal, aki imádva tiszteli az asszonyt. Ida korai halála után pedig az özvegy grófné segíti bökészen Brankót, egyengeti a lányát, Idát rajongással szerető férfi sorsát. A *Stari i novi majstori* című regényben P. báróné védi meg szobalányát, Juliskát férje bűnös csábításától, ami miatt titokban maga is sokat szenved. Egyenes jellemét példázza, hogy a hamiskodást, a vádaskodó pletykálkodást kemény szigorral bünteti, de túlzott erkölcsi aggályaival akaratlanul is útját szegi Juliska és Milan szerelmének, amivel megkeseríti hűséges cselédlánya életét.

A polgári asszonyalakok megítélése már korántsem ilyen pozitív. A polgári szereplők között többnyire az asszonyokban erősebb az urizálási hajlam. Az összes polgári környezetben játszódó regényben a feleségek, a lánytestvérek a szorgalmazói a fiúgyermek értelmiségi pályára kerülésének, s a lányok azok, akik asszonyi boldogságukat csak egy jogással, hivatalnokkal, orvossal, földbirtokossal vagy katonatiszttel kötött házasságban látják (*Trpen spasen, Respektus Váša, Örök vőlegény, Stari i novi majstori*). Úgyszintén a *Patnica* című regényben Papastakiné az, aki hön vágyakozik egy földbirtok után, hogy ezzel alapozza meg társadalmi rangját, feledtesse el boltos származását. Így első dolga – miután férje, hogy a csődöt elkerülje, ráírta a vagyonát – a régóta áhított földbirtok megvásárlása. A polgári asszonyfigurák között sok a kokett, urizáló hajlamú teremtés, akik vendégeskedéssel, költekezéssel, pazarlással anyagi romlásba döntik férjüket, családjukat, mint a *Patnica* Tatijanája és Micikéje vagy Marko felesége.

Ignjatović nem állt egyedül ezzel a véleményével. Hozzá hasonlóan gondolkozott Laza Neško, a szentendrei szerb polgári közköltészet egyik jelentős alakja is, akit Ignjatović fedezett fel a szerb irodalomnak. Neško a *Stara i nova Sentandreja* című poémájában inkább a polgárasszonyok vétkeként tünteti fel a kártyázást, a vendégeskedést, a mulatozást, a divatozást, amely elvonja a nők figyelmét a családtól, a gazdaságtól, a háztartástól. Műveiben a női bűnök, amelyekkel az Elysiumba érkező Petar a felsorolást kezdi, közel háromszor olyan terjedelmesekek, mint a férfivétkek.

A szerb polgárcsaládok anyagi romlásával és felbomlásával együtt járó tünet az egyedül maradó vagy a család anyagi helyzete miatt önállóulni kényszerülő nők megjelenése. Ignjatović szinte minden regényében megjelenik ez a problematika, s a társadalmi rétegekre jellemző tipikus életmegoldások a következőképpen rajzolódnak ki. A polgári rétegek vagyonosabb tagjai az önállóságot, míg szegényebbjei a kispolgári, paraszti elemekkel együtt a szolgálatot kénytelenek választani, de többségében inkább lecsúszásként, s nem felemelkedésként élik meg ezt az állapotot – ezért is igyekeznek mihamarabb új házasság révén visszakerülni eredeti helyzetükbe vagy esetleg még magasabb társadalmi körbe.

Pesten az özvegyen maradt lányos polgárasszonyok szívesen nyitnak házi kávéméréseket, amelytől az anyagi haszon, a tisztességes megélhetés mellett lányuk jó partizhoz jutását is remélik. A *Respektus Vásza* Katerinája is nyithatott volna ilyen kávémérést, de a büszke asszony nem akart szegényeket kiszolgálni, mert az ilyen helyekre főleg azok jártak, mivel itt a kávéházi ár feléért mérték a kávé.

A polgári rétegek lányainak a kereső foglalkozás végzése nemcsak szegényletes volt, de házassági kilátásaikat is veszélybe sodorta. Katerina lánya, a szép és nagyravágyó Emilia zenét, éneklést tanul, bálókba jár, miközben testvérei a családért, de főleg érte dolgoznak. A lány visszautasítja Lombardi Mária divatárusnő ajánlatát, s az elegáns cukrászdában is már csak végszükségben vállal felszolgálást. Végül egy gróf szeretőjeként annak kitarottja lesz, s a teljes zülléstől csak egy szorgos és tisztességes polgári életet kínál házasság menti meg.

A kereső foglalkozás szegényétől házi bedolgozás vállalásával igyekeztek megszabadulni. Ezért vállalt Katerina családjá selyemfonást vagy a *Patnica* Jelicája varrást.

A fiatalon megözvegyült polgárasszonyok vagyonuk maradékából masamódnak (Natalija – *Patnica*) vagy bábának (Lívia – *Milan Narandžić*, Tekla – *Trpen spasen*) tanulnak, amely hivatások nem zárják ki, hogy egy újabb házassággal visszakapaszkodjanak a jobb polgári társaságba, sőt hivatásuk révén, igaz csak periférikusan, de kapcsolatban maradnak eredeti társadalmi köze-gükkel. A masamódok, bábák bejáratosak lévén a polgárházakba a pletykák

és intrikák hordozói a kisvárosokban és falvakban, akiket éppen ezért kegyelnek, de félnek is a polgárasszonyok. Másrészt a masamódoktól mint a környék divatdiktátoraitól is tartottak e polgári körökben.

A kispolgári és paraszti sorból származó lányok előtt a gazdaasszonyi, szakácsnői, cselédi, szobalányi pályák állnak. Innen igyekeznek az anyagi biztonság megszerzése révén, ki gazdáit megrövidítve: Kaja (*Patnica*), Babika és Rézike (*Milan Narandžić*), Fannika (*Stari i novi majstori*), ki örökséghez jutva – mint a *Trpen spasen* Salikája – jó partit csinálni, felemelkedni a társadalmi ranglétrán. Általában ők a regények jellegzetes komikai vagy intrikus kerítő alakjai, akik egyedül maradvá, elszegényedve vállalják a szolgálói hivatást.

Ezért céljuk nem gazdájuk minél hűségesebb szolgálata, hanem a kiemelkedés a szolgáorból. Az ehhez szükséges anyagi alapot gazdájuk meglopása, valamint egy jó házasság adja. A *Respektus Vása* című regényben Ignja azzal védekezik, mikor szemére hányják, hogy fonszámra vásárolja a zsírt: „Ha teli van zsírral a bődönöm, a szakácsnő kedvére lophat, s nem lehet mindjárt rájönni, ha azonban kevés a zsír, könnyebb rajtakapni.” A *Patnica* című regényben viszont az özvegy jegyző, Jelica nagybátyja kénytelen féltente cserélni a rosszul gazdálkodó gazdaasszonyokat. A *Stari i novi majstori* szakácsnői, Babika és Fannika szintén saját hasznukra dolgoznak, sőt jó fizetségért még a kerítői szerepet is vállalják.

A polgári létbe való visszakapaszkodás másik feltétele az anyagi biztonság mellett a házasság. A regények szakácsnői ezért diákok, altiszt katonák köréből választják ki udvarlóikat, akiket pénzzel, a gazdájuk kamrájából elcsent élelemmel támogatnak, remélve, hogy az iskola elvégzése vagy a leszerelés után boldog feleségek lesznek. Persze nem egy esetben hoppon maradnak, mint a Milan kegyéért versengő Babika és Rézike (*Milan Narandžić*). Sokan – sejtetően – állásukat, udvarlójukat veszítve elzülленek, mint Babika (*Milan Narandžić*) és Fannika (*Stari i novi majstori*). A többnyire szegény paraszti, falusi iparos sorból szolgálónak nemesi otthonokba kerülés társadalmi rangemelkedést jelent.

Mariska és Juliska (*Stari i novi majstori*) szegény falusi iparosok lányai, kik nemcsak a falusi, de még a kisvárosi viszonyok között is úriasszonyok tünnek úrnőjük megunt ruháiban, a tőlük ellesett előkelősködő szokásokkal. Ennek ellenére mint cselédeket a módos kisvárosi polgárcsalád nem szívesen fogadja be őket. Marko Milan fiának a házasságát elsősorban Juliska társadalmi helyzete és csak másodsorban Milan fiatalkora miatt ellenzi. A patriarchális szemléletű apa szemében a házasságnak két funkciója van, amit saját házasságai is példáznak. Első házasságával, amelyet mestere özvegyével kötött, anyagi biztonságát alapozta meg, második házasságával egy nálánál jóval fiatalabb feleséggel a család folytonosságát biztosította.

A kevés hűséges, becsületes szolgák egyike Ernfeldék szolgálója, Pepike (*Patnica*), aki gazdáihoz hasonlóan szíven viseli Jelica sorsát, segít neki, hogy a tőle elszakított kislányával, Jucikával találkozhasson. A legutolsó, a *Patnica* című regényben viszont már megjelenik az egzisztenciális függetlenségre törekvő nő, aki nem időszakos epizódként éli meg az önállóságot, hanem végleges döntésként vállalja azt. Serafina Traugot, Jelica nevelőanyja, szeretett tanárnője képviseli ezt a típust, és bizonyos mértékben a főhősnő, Jelica is követi őt ebben. A jó családból való Serafinát egy csapodár huszártiszt elcsábította, majd elhagyta. A családást követően Serafina gyorsan férjhez ment, de urát korán elvesztette. Ekkor dönt úgy, hogy nevelőintézetet nyit. Saját példájából okulva, a jó erkölcsre, szorgalomra, tiszta szívre, igazmondásra és a munka szeretetére nevelve kívánja megóvni a fiatal lányokat az erkölcsi bukástól, a zülléstől, a kiszolgáltatottságtól. Ezért nem szorgalmazza a Jelica nagybátyjával kötendő házasságot sem. Jelica hasonlóan független, büszke asszony, aki férje halála után vállalja mind a házasságtörő viszonyt, mind az ebből származó törvénytelen gyermeket, melynek következtében apósa elúzi otthonából, sőt még kislánya nevelésétől is megfosztja. Velük pont ellentétes életpályát fut be a *Respektus Vásza* Matildja, a szintén jó házból való, elcsábított úrilány, aki cseléddé, majd kokottá és kerítővé züllik. Mint szobalány kirabolja vagyosan gazdáit, majd nyugodt szívvel hagyja, hogy helyette szerelmese, Vásza – akinél az ékszereket megtalálják – töltsse le a büntetést. Később Katerina és Emilia rossz szellemeként ő kergeti Emiliát Almosin gróf karjaiba, ő indítja el a züllés útján a lányt. Alakja a romantikus regények démoni figuráit idézik egyedüli kivételként Ignjatovićnál. Bár Ignjatović élet- és világszemlélete időszedve egyre konzervatívabbá válik, mégis megfigyelhető, hogy utolsó regényeiben nőalakjainak – Jelicának, madame Serafinának, Juliskának és Mariskának – ábrázolásában messze túlmutat a megszokott konvencionális nőképen. Mind a *Stari i novi majstori*, mind a *Patnica* asszonyfigurái emancipált, önálló lények, akik maguk döntenek sorsukról, vállalják érzelmeiket, még ha az társadalmi kiközösítéssel, megvetéssel is jár együtt. Sőt gyenge akaratú férjük és szeretőjük fölébe is kerekednek kitartásuk, állhatatosságuk révén. Így nyerve el az erkölcsi és anyagi megbecsülést a regény végére, míg a férfialakok sorsa a morális gyengeség okozta fizikai megsemmisülés. Ez a szemléletmód egyrészt abból fakad, hogy Ignjatović minden konzervativizmusa ellenére saját életét mindig is öntörvényűen, a konvenciókkal mit sem törődve élte. Másrészt, hogy a vajdasági szerb politikai és irodalmi életből kiteszítva utolsó éveit egy e polgárság által züllöttnek bélyegzett asszonnyal osztotta meg. Az ő alakját mintázta meg utolsó műveinek áldozatos asszonyaiban. Ezért is fáj Ignjatovićnak, hogy két utolsó művét a *Matica* lapjának, a *Letopis*nak a kritikussai meglehetősen hidegen fogadták, sőt élesen meg is bírálták.